

Izet MIFTARI

DISA TË DHËNA HISTORIKE PËR TRI MONUMENTET KULTURO-HISTORIKE NË VUSHTRRI-ASPEKTE KRAHASIMORE

Abstrakt:

Vushtrria njihet si një ndër qytetet më të vjetra në Kosovë. Përkundër se ka kaluar nëpër periudha të ndryshme historike, ka arritur të mbijetojë nga antika e deri më sot. Shumica e studiuesve pajtohen se në vendin ku sot është Vushtrria, në kohën antike gjendej Viciano apo Vicianumi. Përveç që ka një histori të gjatë civilizimi e qytetërimi, Vushtrria ka trashëguar nga e kaluara disa monumente të trashëgimisë kulturo-historike, që më kryesoret janë tri: Kalaja e Vjetër, Ura e Vjetër e Gurit dhe Hamami (Banja Publike). Përmes këtyre objekteve të rëndësishme historike, Vushtrria e ruan lashtësinë dhe vjetërsinë. Për këto tri monumente, sikurse edhe për shumë sosh të tjera në nivel të Kosovës, ka mendime e teza të ndryshme për kohën dhe pronësinë e ndërtimit. Megjithatë, nga e gjithë materiali i konsultuar, duke përdorur edhe mënyrën krahasimore, besoj e vlerësoj se këto monumente janë që nga periudha romake, përkatësisht shekujt II - III, kur Iliria, pra edhe Dardania, kishte pasur zhvillim të madhe ekonomik të kohës. Mirëpo, është e kuptueshme, se kohë pas kohe, këto monumente të mbijetuara, janë dëmtuar, shkatërruar e pastaj prapë rinovuar e rindërtuar. Fal këtyre monumenteve, Vushtrria vlerësohet se është një nga qytetet që vizitohet shumë, qoftë nga vendet tjera të Kosovës dhe trojeve shqiptare, qoftë nga vende ndërkombëtare.

Fjalët kyç: Kosovë, Vushtrria, Ura e Vjetër, monumente kulturo-historike.

Vushtrria është Vicianumi i periudhës romake

Vushtrria është qytet antik, mesjetar dhe modern. Tashmë shkenca e historisë e pranon se në vendin ku sot është Vushtrria, ka qenë Vicianumi i periudhës romake apo Viciana pararomake.¹ Sikurse shumë qytete tjera, edhe Vushtrria gjatë periudhave të kaluara historike, ka pasur emërtime të ndryshme. Deri më tani janë të njohura mbi 30 emërtime që kishte. Sipas Prof. dr. Jahja Drançolli, në dokumentet mesjetare qytetin antik Viciana e ndeshim me këto emërtime: Voliçiter, Vuolciter, Vuolatern, Volciter, Vozitrin, Vocytrin, Vucetarno, Vulcetarno, Vucitarnouo, Vlçetren, Wolfsdorne (sipas Arnold fon Harfit), Veltscherin dhe Busitrin (sipas atlasit të Spreñirit), dhe trajta të përafërta.² Duhet thënë se sot, shqiptarët e thërrasin apo e quajnë Vushtrri, në gjuhën serbe është Vuçitërn, ndërsa në gjuhën turke Viçitirin.

Duke pasur në konsideratë se është një nga qytetet më të lashta në Kosovë, gjithsesi se ka trashëguar edhe monumente të vjetra të trashëgimisë kulturo-historike, siç janë: Kalaja e Vjetër, Ura e Vjetër

¹Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, *Fjalori enciklopedik i Kosovës, II (L - ZH)*, Prishtinë, 2018, 1760; Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, *Leksikon - Vendbanimet e Kosovës, Vëllimi I, Qendrat Urbane*, Prishtinë, 2018, 289; Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Fjalor Enciklopedik Shqiptar 3*, Tiranë, 2009, 2930; Skënder Rizaj, *Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII*, Prishtinë, 1982, 263; Isuf Ahmeti, *Qytetet e Kosovës gjatë shekujve XVI-XVIII*, Instituti i Historisë “Ali Hadri” - Prishtinë, Prishtinë, 2014, 40; Iljaz Rexha, *Vendbanimet dhe popullsia albane e Kosovës (sipas Deftërëve Osmanë të shekullit XV)*, Instituti i Historisë “Ali Hadri” - Prishtinë, Prishtinë, 2016. Në fund të këtij libri gjendet harta e bashkangjitur, në të cilën Vicianumi saktësohet në Vushtrrin e sotme; Kosta N. Kostiq, *Nasi novi gradovi na jugu*, Beograd, 1922, 55; Grup autorësh; *Kosova dikur dhe sot - Kosovo nekad i danas*, Beograd, 1973, 1005 dhe 1006; SU Vuçitrn, *Generalni Urbanistički plan Vucitrna*, Iskra, Beograd, 1963, 1 dhe 2; Enciklopedijski Leksikon - Mozaik Znanja, *Geografija*, Interpres, Beograd, 1969, 622; Jusuf Osmani, *vendbanimet e Kosovës - Vushtrria*, Prishtinë, 2005, 22; Jahja Drançolli, *Vushtrria gjatë mesjetës (shek. V-1455)*, në Vjetar, Arkivi i Kosovës, Nr. XXXI-XXXII, Prishtinë, 2004, 10; Muharem Cërabregu, *Gjeo dhe hartoliguistika, Hartografia II*, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti i Shkencave Matematike - Natyrore, Prishtinë, 1989, 317; Ismet Bylykemin, *Monumentet e trashëgimisë kulturore të Vushtrrisë*, Prishtinë, 2019, 3; Arsim Canolli, *Kosova - Udhëpërshkrim i shkurtër*, Prishtinë, 2025, 93.

²Jahja Drançolli, *Vushtrria gjatë mesjetës*, në monografinë “Vushtrria -Viciana me rrethinë”, Vushtrri, 2003, 60.

e Gurit dhe Hamami. Vlerësohet se ka pasur edhe monumente tjera, por që janë shkatërruar si pasojë e shumë faktorëve, si: pakujdesisë, dhëmbit të kohës, fatkeqësive natyrore, luftërave, pushtuesve të huaj etj. Megjithatë, sikurse për shumë çështje tjera historike, edhe për Vushtrrinë me rrethinë janë të diskutueshme disa probleme historike që ndërlidhen me monumentet e trashëgimisë kulturore në fjalë.

Nga i gjithë materiali i konsultuar për këto tri monumente, shihen teza e mendime të ndryshme për kohën e ndërtimit dhe për “pronësinë” e tyre. Mirëpo, ne si studiues, në asnjë rrethanë nuk duhet të ndikohemi ose të pranojmë se qoftë monumentet e kultit qoftë ato sakrale në Kosovë, të atribuohen si të këtij apo atij shteti, të kësaj apo asaj mbretërie, të këtij apo atij populli, të kësaj apo asaj periudhe. Nëse Kishat Ortodokse qenkan vetëm të serbëve, xhamitë të osmanëve, urat e kalatë romake, bizantine, bullgare, serbe, osmane etj., atëherë, shqiptarët, si pasardhës të ilirëve, që jetojnë në këto troje të paktën tash e 3.000 vjet, çka kanë ndërtuar dhe ku kanë jetuar?! Në këtë kontekst, duke u marrë në vazhdimësi me këto çështje, sidomos me Vushtrrinë, kam vërejtur se gjërat nuk janë ashtu siç në të vërtetë jemi mësuar t’i dëgjojmë e lexojmë, dhe që janë ndoshta stereotipe.

Kalaja e Vjetër e Qytetit

Nuk e dimë saktë se si ka qenë para gjysmës së shekullit XIX. Por, nga gjysma e dytë e këtij shekulli (XIX), Kalaja ka pasur pullazin-kulmin me katër ulluqe - ujëmbledhës (kjo vërehet edhe nga pamja në foto) të mbuluar me tjegulla. Po ashtu, shihet se edhe Kulla në Kala kishte kulmin. Mirëpo, në vitet ‘20 të shekullit XX, me vendim të padrejtë të organeve të atëhershme pushtuese serbe, kulmi i Kalasë ishte shitur me ankand, dhe sot e asaj dite, Kalaja në fjalë është pa kulm apo e pambuluar, përkatësisht në qiellin e hapur.³

Në pjesën e poshtme të murit jugperëndimor të Kalasë nga jashtë, ekzistojnë dy gurë piramidale, që thuhet se simbolizojnë bashkimin e princave arbërorë por edhe mund të tregojnë se nën ata gurë ka qenë kanali nëntokësor që lidhte atë me Hamamin. Sipërfaqja e Kalasë

³ Fahri Buçinca, *Zhvillimi i kulturës në Vushtrri*. Punim në dorëshkrim.

është rreth 1000 m² (me oborrin, që gjendet në pjesën lindore) ndërsa Kulla ka afër 100 m². Përkundër se bëhet përpjekje për ta identifikuar si monument serb, osman etj., nga shumë specifika që ka kjo kala, dhe bazuar në autorë të ndryshëm, besojmë se ajo është e periudhës romake, që mund të themi se është i shekujve II-III, e ndërtuar nga mjeshtërit dhe punëtorët dardanë. Mirëpo, Kalaja në fjalë, sikurse edhe dhjetëra ose qindra të tjera, kohë pas kohe është dëmtuar, shkatërruar, por prapë është rinovuar e rindërtuar.

Studiuesi Arsim Canolli, për këtë Kala, shkruan: *Kalaja e Vushtrrisë është ndër monumentet më të vjetra në Vushtri e rajon. Konsiderohet se ka qenë kështjellë që nga antikiteti. Historianët theksojnë që Justiniani i Madh (shek. VI), perandori bizantin me origjinë dardane, e kishte rindërtuar në shekullin VI, për t'u mbrojtur nga dyndjet barbare sllave. Po ashtu, disa historianë besojnë se qyteti antik Vicianumi që shkatërruar nga tërmeti i vitit 518, që kishte shkatërruar edhe Ulpianën e shumë qytet tjera. Por, Kalaja është shkatërruar dhe ndërtuar disa herë...*⁴ Sipas Iliaz Rexhës Kalaja e Vushtrrisë për herë të parë u ndërtua nga romakët.⁵ Evlia Çelebiu, me rastin e vizitës së tij Kosovës, më 1660, kishte shkruar se pas pushtimit të Vushtrrisë, Kalaja ishte rrënuar nga sulltan Murati I, më 1389.⁶

Ndërkaq, Ami Boue, pas vizitës së tij rreth viteve '30 të shekullit XIX, pat shkruar: *Në Vouchitrn (Vushtri) ekziston një pjesë mjaft e dallueshme e mureve të poshtme, tejet të trashë, të kështjellës së Stefan Dushanit. Kjo është një ngrehinë prej gurësh të mëdhenj me formën e një katërkëndori të madh që bie në sy; ndoshta këto janë veçse mbetjet e një kulle. Turqit e bënë një lloj forte të vogël, duke vendosur frëngji për topat si dhe karaulla prej drurit.*⁷ Mendimi se kjo Kala i takon periudhës së Stefan Dushanit (shek. XIV), ka filluar të përdoret në këtë kohë, ku kemi parasysh se gjatë shekullit XIX ka filluar një falsifikim i pandërprerë i ngjarjeve dhe monumenteve kulturo - historike të Kosovës nga studiues e publicist serbë.

⁴ Arsim Canolli, *Kosova - Udhëpërshkrim i shkurtër*, Prishtinë, 2025, 103.

⁵ Agron Islami, *Areali i Kosovës në kohën osmane (një histori socio-ekonomike e shek. XVIII)*, Instituti i Historisë "Ali Hadri", Prishtinë, 2024, 100.

⁶ *Po aty*.

⁷ Ami Boue, *Shqipëria në Turqinë Evropiane*, Tiranë, 2011, 76.

Në librin *Vendbanimet e Kosovës* (Vëllimi I), botuar nga Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës (2018), shkruan: *Një ndër monumentet më të rëndësishme të trashëgimisë së pasur kulturore të qytetit (Vushtrrisë, IM) është edhe Kalaja e Vjetër. E rindërtuar gjatë mesjetës, daton qysh nga koha antike.*⁸

Në prill të vitit 1977, në Vushtri patën ardhur hulumtuesit - arkeologët Akademisë së Shkencave të Shqipërisë.⁹ Këta studiues, pasi i kishin vizituar të gjitha objektet - monumentet historike dhe kulturore të së kaluarës në Vushtri, u përqendruan më shumë në Urën e Gurit dhe Kalanë e Vjetër.

Atyre u kishte interesuar mënyra, forma si dhe me çfarë materiali është punuar dhe çfarë materiali është vendosur në mes të gurëve për lidhshmërinë e tyre në mes veti. Shkencëtarët në fjalë kishin njohuri nga studimi që kanë bërë edhe në ura të tjera në vende të ndryshme të Ballkanit. Sipas mendimit të tyre vërehet se Ura dhe Kalaja e Vjetër, nuk janë të një vjetërsie.

Në mes tyre ekziston dallimi në ndërtim dhe në mënyrën e ndërtimit. Të dy këto objekte i takojnë kohës më të hershme. Duke shikuar mënyrën e ndërtimit, ata patën theksuar se Kalaja dhe Ura e Vjetër e Gurit në Vushtri i takojnë periudhës romake¹⁰.

Pas Luftës së Dytë Botërore (1945), në Kala janë mbajtur aktivitete të ndryshme kulturore, duke përfshirë edhe ballo. Mirëpo, diku rreth viteve '70 të shekullit të kaluar, kishte mbetur në gjendje të keqe, dhe deri pas vitit 1999 pak a shumë pa përkujdesje institucionale.

Janë bërë hulumtime arkeologjike me sa di unë në vitet 2010-2012, por deri më sot nuk kam njohuri të jetë publikuar ndonjë raport zyrtar me shkrim se çka në të vërtetë është gjetur dhe është konstatuar. Në këtë kala janë krijuar kushtet për mbajtje të aktiviteteve të ndryshme kulturore si: promovim të librave, ora letrare, debate e diskutime publike, ekspozita me harta e piktura, punëtori e seminare, koncerte e mbrëmje muzikore, gara poetike e në ese etj.

Në bazë të matjeve që janë bërë, Kalaja e Vushtrrisë, si monument i trashëgimisë kulturore, nëse e krahasojmë me të tjerat në nivel të

⁸ASHAK, *Vendbanimet e Kosovës...*, 294.

⁹Fahri Buçinca, *Zhvillimi i kulturës në Vushtri*. Punim në dorëshkrim.

¹⁰Po aty.

Kosovës, shfrytëzohet më së shumti për zhvillimin e aktiviteteve kulturo-artistike në brendësi të ambienteve të saj.

Ura e Vjetër e Gurit

Për Urën e Vjetër të Gurit, studiuesi Agron Islami, shkruan: *Midis studiuesve ekziston debat i ashpër në lidhje me kohën dhe ndërtuesit e urës mbi lumin Sitnica në Vilçiterin. Burimet serbe pretendojnë se ura u ndërtua nga vëllezërit “Vojnoviq”, sikurse që burimet shqiptare argumentojnë se ura i përket kohës romake.¹¹*

Është monument i vjetër dhe i veçantë, sepse është urë pa lumë! Pra vizitorëve që në shikim të parë, u krijohet atraksioni mbresëlënës, nga se sheh se ka të bëjë me një urë, nën të cilën fare nuk ka ujë dhe lum. Janë thurur e shkruar shumë shkrime e legjenda për te. Edhe për këtë urë ekziston legjenda e murimit të nuses. Deri në shtator të vitit 2017, zakonisht shkruhej se ka nëntë (9) harqe, (megjithëse që në vitin 2003 pata shkruar se ka pasur 12)¹², por në këtë kohë (shtator 2017), u konstatua se ka më shumë, dhe janë zbuluar edhe dy harqe tjera në pjesën perëndimore të urës. Koha e ndërtimit të saj ende është e pasaktë. Zbulimet më të reja, po dëshmojnë se ura është ndërtuar në katër faza, varësisht se si ka devijuar lumi Silnica më në perëndim, ashtu edhe janë shtuar aneks-harqet tjera, duke vazhduar me shtim të harqeve me gjasë deri në shekulli XIV. Faza e parë besojmë se ka filluar të ndërtohet rreth shekujve II - III, duke vazhduar deri në shekullin XIV, kur nuk janë shtuar më harqe të tjera. Tash, lumi Silnica nga Ura e Vjetër, është larg mbi 500 metra. Përfundimisht në fund të shekullit XVII dhe në fillim të shekullit XVIII, ura ka mbetur pa lumë apo në të thatë.¹³

Ura e Vjetër e Gurit është e gjatë 165 metra dhe e gjerë 5 metra. Gurët për ndërtimin e saj janë marrë nga Gradina (Kodrina) në fshatin

¹¹ A. Islami..., 199.

¹² Pjesën “Përfundim” në monografinë *Vushtrria Viciane me rrethinë*, e botuar më 2003, e pata përgatitur dhe shkruar unë. Kështu në faqen 535, përveç të tjerave, pata shkruar: “...Ka qëndrime se kjo urë është ndërtuar në kohën e Romës. Ura e Gurit është e gjatë 135 madhe e gjerë rreth 6 metra. Tani (2003, IM), ka 9 harqe, ndërsa sipas gojëdhënës kishte 12 harqe, numër që ka simbolikë të shenjtë”.

¹³ Iskra, *Generalni Urbanistički plan Vučiterna - analiza, postojećeg stanja*, Beograd, 1963, 16.

Samaderxhë (lokalitet arkeologjik i kohës së bronzit i viteve 2100-1200 para erës së re) dhe në Studime të Epërme, fshatra në juglindje të Vushtrrisë.

Gurët janë të gjatë rreth 1 metër dhe të gjerë rreth 30-40 cm, të gdhendur mirë e të murosur me rende paralele. Sot ka njëmbëdhjetë (deri më 2017 kishte 9 harqe) harqe, por sipas të dhënave që ruhen në kujtesën e popullatës së kësaj ane si dhe në bazë të një fotografie të një udhëtari francez, i cili kishte vizituar edhe Vushtrrinë në fillim të shekullit XX¹⁴, në pjesën lindore të urës, përkatësisht deri te harku kryesor dhe më i madh, shohim se kishte dy harqe më të vogla, derisa tani ka vetëm një. Andaj, vlerësoj se në këtë pjesë është edhe harku i 12.

Në vitin 1977, një grup arkeologësh nga Shqipëria, me në krye Zhaneta Andrean dhe Aleksandra Manon¹⁵, të shoqëruar nga Qamil Gexha, profesor i historisë në Universitetin e Prishtinës dhe Sejdi Uka, drejtor i Arkivit Shtetëror në Mitrovicë, me rastin e hulumtimit të tyre në Kalanë e Vjetër dhe Urën e Gurit në Vushtri, konstatuan se këto monumente janë të periudhës romake, pra të kohës antike. E në shkencën e historisë, antika është kohë historike që zgjat deri në shekullin V të erës së re. Hulumtimet e fundit arkeologjike e shkencore, po vërtetojnë se Ura e Vjetër e Gurit në Vushtri ka ekzistuar që në shekullin IX.

Në Urën e Gurit kanë qenë disa mbishkrime latine, të cilat punëtorët shkencorë nga Beogradi në vitet ‘50 të shekullit XX (me siguri në vitin 1953) i kanë gdhendur dhe i kanë hequr nga aty. Në botimin e “Historisë së Popujve Jugosllav”, të vitit 1960, me qëllim, Urën e Gurit në Vushtri, e kanë paraqitur si urë turke¹⁶.

¹⁴ Izet Miftari, *Viciana Vushtrria I*, Prishtinë, 2021, 300.

¹⁵ Aleksandra Mano u lind më 22 prill 1924 në fshatin Postenan të Leskovikut (Shqipëri). Është femra e parë arkeologe shqiptare. Pasi përfundoi studimet e larta në fakultetin Histori Filologji të Universitetit të Tiranës, në vitin 1955, u emërua punonjëse shkencore në Institutin e Shkencave, në sektorin e arkeologjisë. Që nga ky vit filloi veprimtarinë e pandërprerë shkencore, rreth gjysëm shekullore, në fushën e arkeologjisë. Aleksandra Mano pati fatin të jetë jo vetëm femra e parë arkeologe në vendin tonë, por gjithashtu të jetë edhe pjesë e brezit të parë të arkeologëve, e themeluesve të arkeologjisë shqiptare dhe renditet kështu përkrah kolegëve të saj të shquar, si: H. Ceka, S. Islami, S. Anamali, F. Prendi.

¹⁶ *Istoriya Naroda Jugoslavije*, Knjiga Druga, Od početka XVI do XVIII veka, Beograd, 1960, 70.

Ky përkufizim është interesant, ngase edhe te studiuesit e atëhershëm dhe të sotshëm serbë, ka paqartësi të kohës së ndërtimit dhe përkatësisë së kësaj ure. Më vonë, nga termi “Urë turke (Turski most)”, e kanë zëvendësuar në “Ura me nëntë (9) harqe e vëllezërve serbë Vojnoviq”¹⁷. Kjo me qëllim që të krijojnë konfuzion të panevojshëm, duke e shtrembëruar të vërtetën dhe duke mos e pranuar se ka qenë urë që ka ekzistuar nga antika, e cila ishte dëmtuar, rrënuar, shkatërruar, rinovuar e rindërtuar kohë pas kohe, dhe se i takon popullatës shumicë që ka jetuar dhe jeton aty, që nga koha ilire e deri më sot.

Në kuadër të shumë urave, për të cilat Ami Boue shkruan se janë të dyshimta të jenë të ndërtuara në kohën e sundimit osman, përmend edhe Urën e Vjetër të Gurit në Vushtrri. Ai thotë se disa ura, që presupozohet se janë të periudhës osmane, me gjasë janë të kohës bizantine apo sllave (mesjetare)¹⁸. Prandaj, në këtë kontekst, Boue shkruan se edhe Ura e Vushtrrisë mund të jetë ose e periudhës sllave (shekujt XII - XIV) ose e asaj bizantine (shekujt V - XV).

Argumentet që dëshmojnë se, Ura e Vjetër e Gurit në Vushtrri është e periudhës së vonë antike, janë:

1. Iliria lulëzimin më të madh ekonomik e arriti në antikitetin e vonë;
2. Të kësaj periudhe janë shumë monumente tjera në trojet shqiptare, duke përfshirë edhe Amfiteatrin e vjetër të Durrësit,

¹⁷Një nga legjendat më të trilluara serbe për ndërtimin e Urës së Vjetër të Gurit dhe Kalasë së Vjetër në Vushtrri, është se kinse këto dy monumente të rëndësishme historike, i paskan ndërtuar tre vëllezërit serbë, Petrashini, Vukashini dhe Milloshi, nga familja Vojnoviq, në shekullin XIV. Këta tre vëllezër, gjithnjë sipas legjendës serbe, ishin nipa të car Dushanit. Por, nëntë vëllezërit Jugoviq nuk kanë të bëjnë me nëntë harqet e Urës së Gurit në Vushtrri, të cilës, më 2017 i ishin zbuluar edhe dy të tjera. Legjenda e nëntë vëllezërve Jugoviq, ndërlidhet me Betejen e Kosovës (1389), sipas të cilës, këta vëllezër (Devet Jugoviq), kinse paskan luftuar heroikisht në betejën në fjalë kundër turqve. Legjenda tregon se të nëntë vëllezërit kishin rënë në Betejen e Kosovës, duke u “sakrifikuar” në “mbrojtje” të Kosovës. Vëllezërit Jugoviq, bazuar në atë legjendë, kanë qenë bijtë e Jug Bogdanit. Megjithatë, këto janë vetëm legjenda e trillime, pra nuk kanë të bëjnë aspak me të vërtetën, sepse, si Ura e Vjetër e Gurit, ashtu edhe Kalaja e Vjetër, fillesën e ndërtimit e kanë që nga koha antike. Legjendat, trillimet e narrativet serbe për Kosovën, janë krijuar kryesisht në fund të shekullit XVIII, dhe gjatë shekullit XIX, që kishin për qëllim të falsifikonin historinë e Kosovës, dhe t’i jepnin kahe serbe.

¹⁸Ami Boue, *Shqipëria...*, 80.

- lokaliteti arkeologjik Ulpiana në Kosovë, Kalaja e Harilaqit etj.;
3. Gjatë shekujve II - III, në Dardani janë ndërtuar dy rrugë kryesore:
 - a. Selanik - Shkup - Ulpianë - Vicianum - Municipium DD, dhe
 - b. Naissus - Lissus;
 4. Në kuadër të ndërtimit të rrugës Selanik - Shkup - Ulpianë - Vicianum - Municipium DD, është ndërtuar edhe Ura e Vjetër e Gurit në Vushtrri. Deri në kohën e ndërtimit të magjistrales së sotme Prishtinë - Mitrovicë (vitet 60 - ta të shekullit XX), rruga nga Vicianum për në Mitrovicë, ka kaluar nëpër Urën e Vjetër të Gurit (pas devijimit të lumit Silnica më në perëndim, rruga në fjalë ka kaluar afër urës), andej nga ka qenë rruga e vjetër e Mitrovicës (rruga Vushtrri - Frashër - Bajr);
 5. Harqet dhe forma arkitektonike e Urës së Gurit në Shkup (shekulli XV), e Urës së Terzive në rrugën Gjakovë - Prizren (shekulli XVIII), e Urës së Tabakëve në Gjakovë (shekulli XVIII), e Urës së Tabakëve në Tiranë (shekujt XVII - XVIII), dallojnë shumë nga Ura e Vjetër në Vushtrri;
 6. Mbrojtëset anësore të Urës në Vushtrri, janë të modelit të periudhës romake;
 7. Se Ura e Gurit është më e vjetër se shekulli XIV, kanë shkruar edhe disa studiues serbë. Një konstatim të tillë e kemi edhe në librin *“Kosova dikur dhe sot”*, botuar në vitin 1973, e botuar nën përkujdesjen e Akademisë Serbe në Beograd. Në këtë libër, faqe 441, tekstualisht shkruan: *“Në Vuçitërnë (Vushtrri) gjendet Ura e Vjetër e Gurit me nëntë (9) harqe, e gjatë 135 metra. Ura ka qenë e ndërtuar mbi lumin Silnica, por prej shekullit XVIII ky lum e ndërron shtratin, kështu që ura mbetet në të thatë. Kjo urë është një ndër objektet më të lashta dhe më të mëdha të këtij lloji në vendin tonë. Tradita (d.m.th nuk janë të bazuar në fakte historike I.M.) e lidhë ndërtimin e urës dhe kullës (kalasë) me familjen aristokrate Voinoviq nga shekulli XIV. Mirëpo, duke gjykuar në bazë të shumë elementëve, këto (ura dhe kalaja) mund të jenë edhe më të vjetra¹⁹;*

¹⁹ Grup autorësh, *Kosova dikur dhe sot - Kosovo nekad i danas*, Beograd, 1973, 441.

8. Ura nuk ka të bëjë fare me legjendën e tre vëllezërve Vojnoviq: Petrashini, Vukashini dhe Milloshi, si nipa të car Dushanit që ishin;
9. Nëse është ndërtuar ndonjë pjesë - shtesë e urës në Vushtrri, ka gjasa që 6 harqet e pjesës perëndimore të saj, të jenë ndërtuar në shekujt X- XIV. Por, pesë apo gjashtë harqet e pjesës lindore, gjithsesi janë të periudhës më të hershme, përkatësisht të shekujve II - III. Në mënyrë evolutive, si pasojë e fenomeneve natyrore, lumi Silnica vazhdimisht ka ndërruar shtratin nga pjesa perëndimore, andaj edhe janë shtuar aneks-harqe të reja në pjesën perëndimore të urës;
10. Zbulimi i dy harqeve të reja më 2017 nga Instituti i Mbrojtjes së Monumenteve të Kosovës (IMMK), ka hedhur poshtë edhe definimin që e ka historiografia serbe si “Ura me nëntë (9) harqe e vëllezërve serbë Vojnoviq”, nga se tani ka 11;
11. Bazuar në disa informacione, Ura e Vjetër në Vushtrri, ka ekzistuar edhe në shekullin IX, pra nuk është ndërtuar, por ka ekzistuar në këtë shekull.
12. Në vitin 1953, studiuesit serbë nga Beogradi, kanë fshirë apo zhdukur disa mbishkrime latine që kanë qenë të gdhendura në Urën e Vjetër të Gurit. Kjo është bërë me qëllim që të bëhet përpjekje për t’i humbur antikitetin këtij monumenti të rëndësishëm historik, dhe ta paraqesin si monument mesjetar, përkatësisht serb.

Një version që shpesh e kam dëgjuar dhe hasur në të dhëna të ndryshme, është se në kohën e ndërtimit dhe zgjerimit të rrugës afër Palestrës Sportive “Jeton Tërstena”, harku fillestar i Urës së Gurit është prishur apo shkatërruar!

Sikurse për disa ura tjera në nivel të trojeve shqiptare, edhe për këtë urë ekziston legjenda e murimit të nuses²⁰. Andaj, në disa të dhëna e hasim edhe si “Ura e qumështit”²¹, që nënkupton se në këtë urë, është ushqyer djali i vogël me qumështin e nënës së tij, e murosur në Urën e Vjetër në Vushtrri.

²⁰ Branislav Nušiq,, Kosovo - Opis zemlje i naroda, Novi Sad. Më 2025, ky libër është përkthyer në gjuhën shqipe, dhe ka këtë titull: Branislav Nushiç, Kosova - Përshkrimi i vendit dhe popullit, Prishtinë, 2015, 325.

²¹ I. Bylykemin, *Monumentet e trashëguara...*, 47.

Lidhja e gurëve në mes veti është bërë me plumb të shkrirë dhe me gëlqere. Zakonisht plumbi më shumë është vendosur në pjesën ku ka kaluar uji i lumit Silnica, apo në gurët e qemerëve (harqeve). Duhet thënë se, me qëllim të forcimit sa më të madh të lidhjes së gurëve në mes vete, janë vendosur (ngulur) edhe kunja-shufra të metaleve, d.m.th. janë vendosur në mes të gurëve të mëdhenj (kryesisht gurëve në harqe dhe në anësore). P.sh. kur është vendosur apo ngulur kunja-shufra metalike në mes të gurëve, paraprakisht janë shpuar gurët, dhe në ato vrima kanë vendosur kunja metalik. Me qëllim që kunjat-shufrat dhe gurët mos të lëvizin, në vrimat ku janë ngulur shufrat, është vendosur plumb i shkrirë. Parapeti i urës, në lartësi 90 cm, i rregulluar me blloqe të vendosur në këllaç, që fiksohen në taban me kunja metalike, ngulur me plumb të shkrirë.²² Pjesa ku është kaluar mbi urë, tabani apo rruga mbi urë, ishte e shtruar me kalldrëm.²³

Ku duhet të jetë harku i 12 i urës?

Në bazë të një fotografie të një udhëtari francez, i cili kishte vizituar Vushtrrinë në fillim të shekullit XX, e që kishte fotografuar qytetin në fjalë, duke përfshirë edhe Urë e Vjetër të Gurit, vërejmë se në pjesën lindore të saj, përkatësisht deri te harku kryesor dhe më i madh, gjegjësisht para harkut në fjalë, gjenden dy (2) harqe më të vogla, derisa tani ka vetëm një (1).

Prandaj, duhet hulumtuar në këtë pjesë, me qëllim që të vërtetohet se a është edhe një hark i mbuluar me dhe në fillim të urës nga pjesa lindore. Nëse konstatohet se Ura e Vjetër e Gurit ka edhe atë hark në pjesën lindore, atëherë do të vërtetohet e dhëna që ruhet në kujtesën e kësaj ane, se ura ka pasur 12 harqe.

Hamami (Banja Publike)

Vend i higjienës personale në të kaluarën. Monument i vjetër, që është shfrytëzuar deri në fillim të viteve '80 të shekullit të kaluar. Ishte

²² Bedri Xhema, *Trashëgimia kulturore-historike, aktivitetet kulturore, artet, shkenca dhe letërsia*, në Vushtrria - Vicianë me rrethinë, Vushtrri, 2003, 475.

²³ Po aty.

i tipit tek, pra një ditë pastroheshin meshkujt një ditë femrat. I ndërtuar apo modifikuar si hamam në gjysmën e parë të shekullit XV, është monument i arkitekturës orientale - osmane. Për historinë e ndërtimit të Hamamit dhe Urës së Gurit në Vushtrri, Jusuf Osmani shkruan: *Hamami i Vushtrrisë është ndërtuar pjesërisht në themelet e termes (banjës) romake nga shekulli III i Erës sonë. Ura e Gurit ndoshta mund të jetë e rindërtuar mbi themelet e urës së vjetër nga koha romake, sipas studiuesit dhe arkitektit të njohur turk, Ayverdit*²⁴. Se hamami mund të ketë qenë Banjë Termike e periudhës romake, na njofton një e dhënë interesante e Branisllav Nushiqit, i cili thotë: Në kthinën ku ngrohet uji për hamamin, gjendet një pllakë ku ka shkrime latine.²⁵ Kështu, deri më 1986, në brendësi të hamamit ruhej ai mbishkrim kushtuar Hyjit dardan të pjellorisë dhe vegjetacionit, Andit. Në librin *Harta Arkeologjike e Kosovës - Vëllimi II*, është ky shkrim:

Altari kushtuar hyjit dardan

Në Hamamin e Gazi Ali Beut (shek. XV) në Vushtrri deri në vitin 1986 ruhej një altar mermeri, kushtuar hyjit dardan të pjellorisë dhe vegjetacionit, i cili tashmë ka humbur. Altari kishte të skalitur mbishkrimin:

*Deo IIII \ [An(d)çinço] IIII \ VI. P IIII DA].....]. Datohet në shek. I pas Kr*²⁶.

Këto shkrime latine, që kanë mundur të kenë treguar kohën e ndërtimit dhe ekzistimit të tyre si objekte me vlerë shumë të rëndësishme historike, arkeologjike e arkitektonike, në vitet '80 të shekullit të kaluar, disa hulumtues serbë nga Beogradi, i kanë larguar apo zhdukur. I njëjti fat ka ndodhur edhe me Urën e Vjetër të Gurit! Prandaj, zhdukja e këtyre mbishkrimeve latine të periudhës romake (shek. I-V), qoftë nga Ura e Vjetër e Gurit, qoftë nga Hamami, dëshmojnë se studiuesit serbë, e kanë bërë me qëllim që t'i paraqesin shumë Monumente të Trashëgimisë Kulturore të Kosovës, pra edhe të Vushtrrisë, ose mesjetare (kinse

²⁴ Jusuf Osmane, *Vendbanimet e Kosovës - Vushtrria - 17*, Prishtinë, 2005, 27.

²⁵ B. Nushiq, *Kosova....*, 325.

²⁶ Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit, Instituti Arkeologjik i Kosovës, *Harta arkeologjike e Kosovës - Vëllimi II*, Prishtinë, 2012, 151.

serbe) ose të periudhës osmane (si turke), me qëllim që t'ua humbasin gjurmët e lashtësisë antike shqiptarëve të Kosovës. Prandaj, është e besueshme që Terma e periudhës romake, në shekujt e mëvonshëm të jetë shndërruar në Kishë Shqiptare Paleokristiane, ndërsa me ardhjen e osmanlinjve, më 1410, të adaptohet si hamam përkatësisht banjë publike, me arkitekturë tipike orientale. Për hamamin e Vushtrrisë, Iljaz Rexha shkruan: *Ali Beu, në vitin 1444 e kishte ndërtuar xhaminë dhe banjën publike (hamamin) në Vushtrri, më të vjetër në territorin e Kosovës. Mirëpo, sipas një mbishkrimi në një gur të varrit, që është gjetur në oborrin e kësaj xhamie, menjëherë pas luftës së fundit të viti 1999, të cilën e ka deshifruar studiuesi amerikan Andrea Hercher, profesor i Universitetit të Harvardit, del se xhamia e Gazi Ali Beut (jo edhe Hamami!, I.M.) është ndërtuar në vitin 1410. Por, për datën e saktë të ndërtimit të kësaj xhamie duhen bërë hulumtime më të thella, meqë guri ishte shumë i dëmtuar dhe nuk dihet saktësisht se a është deshifruar në mënyrë të saktë dhe mjerisht për fat të keq ai guri sot nuk ekziston, për shkak të një papërgjegjësie të patolerueshme të organeve të bashkësisë islame, ngase ai gur me kohë nuk është vënë nën mbrojtjen e trashëgimisë sonë kulturo - historike.*

Duhet shtuar se gazi Ali Beu ishte kushëri i Mehmet Pashë Zogajt, që ka qenë mësuesi i Skënderbeut në Edrene (kryeqytet i Perandorisë Osmane deri më 1453)²⁷.

Branisllav Nushiq²⁸ thoshte se ky hamam nuk ka qenë kishë ortodokse, por ishte kishë e kolonëve raguzan (dubrovnikas).²⁹ Megjithatë, duhet pasur kujdes këtu, ngase nuk mund të ketë qenë kishë vetëm e kolonëve dubrovnikas, kur dihet se ne shekullin XIV, edhe shqiptarët ishin të krishterë. Një qytetarë i vjetër (K. Ç), që ka banuar afër hamamit, i kishte deklaruar prof. Bedri Xhemës³⁰, se hamami para

²⁷ Skënder Rizaj, *Viçitrina gjatë periudhës osmane (shekujt XV-XVIII)*, në "Vushtrria - Vicianë me rrethinë", Vushtrri, 2003, 77.

²⁸ Branisllav Nushiq ishte konsull serb në Prishtinë në fund të shekullit XIX. Përkundër se përfaqësonte interesat e shtetit serb, në disa pikëpamje historike, ishte objektiv. Është ndër të parët e rrallë serb që, ka pranuar se shqiptarët e Kosovës janë pasardhës të dardanëve.

²⁹ B. Nushiq..., 325.

³⁰ Bedri Xhema është nga fshati Duboc (komuna e Vushtrrisë). Sot jeton në Vushtrri. Është një nga historianët e parë të kësaj komune. Tani është mbi 70 vjet. Në vazh-

osmanlinjve, kishte qenë kishë katolike shqiptare. Ka disa raste kur kishave apo objekteve tjera nga pushtuesit u janë ndërruar destinimet. P.sh. Banja Termike në Peqin të Shqipërisë, nga pushtuesit osman, në shek. XV ishte shndërruar në hamam.³¹ Po ashtu, kisha e Shën Vllashit në Shkodër, ishte kthyer në hamam, por që në vitin 1967, përkatësisht në kohën e Enver Hoxhës, ishte shkatërruar për të ndërtuar rrugën hyrëse në qytet. Ky hamam njihej me emrin si Hamami i Pazarit të Shkodrës. Edhe Kisha apo Katedralja e Shën Stefanit në brendësi të Kalasë së Rozafatit në Shkodër, pas pushtimit osman, më 1479, ishte shndërruar në xhami, nga e cila ka mbetur pjesërisht minarja.³² Kisha kryesore në Stamboll, Shën Sofia, pas pushtimit të këtij qyteti nga sulltan Mehmet Fatihu (1451-1481), më 1453, ishte shndërruar në xhami, që sot njihet si Aja Sofja.³³

Fakti se Vushtrria mund të jetë afër Vicianumit antik, e bënë të mundshme idenë e mbindërtimit të hamamit, që është banjë publike osmane, mbi një banjë publike romake, shkruan studiuesi Canolli.³⁴

Tregime e legjenda fliten për këtë hamam. Kështu, p.sh. vajzat, para se të bëheshin nuse, i dërgonin në hamam për pastrim, pastaj fëmijët - djelmoshat e vegjël, para se të bënin rrethprerjen (synet), zakonisht dërgoheshin e pastroheshin aty.

Hamami është objektet i arkitekturës së vjetër të qytetit të Vushtrrisë, i ndërtuar prej blloqeve të mëdha të gurit të bardh. Fasada ishte e fuguar, por më vonë, diku-diku, është mbuluar me material të bërë nga gëlqerja apo edhe cementit. Pullazi përbehet prej një kupole të lartë përafërsisht 10 metrash dhe tre (3) kupolave të vogla prej 4 metrash. Kupolat në pjesën e sipërme kanë vrima të vogla për dritë. Në hyrje të hamamit, gjendet një korridor me madhësi 4 x 10. Nga këtu hyhet në sallën e madhe për pushim dhe përgatitje për hyrje në larje. Në mes ekzistonte fontana (shatërvani) ku tërë kohën ka rrjedhur uji i ftohtë dhe i pijshëm,

dimësi është marrë me historinë e komunës së Vushtrrisë, sidomos të monumenteve të trashëgimisë kulturo-historike.

³¹ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Fjalor Enciklopedik Shqiptar*, Vëllimi i tretë, Tiranë, 2009,

³² *Po aty*, 1983.

³³ Nevzat Kütük (Genel Yayın Yönetmen - Editör in Chief), *Dünya Mirası İstanbul - A World Heritage*, İstanbul, 2016, 54.

³⁴ A. Canolli..., 104.

si dhe dy galeri në të cilat përpara ka pasur disa shtretër për pushim pas larjes - daljes nga banja. Nga salla kryesore hyhej në korridorin e brendshëm i cili përdoret për pushim gjatë larjes. Prej këtij korridori hyhej në dy lokale ku bëhej banjoja - pastrimi. Të gjitha lokalet ishin të shtruara me mermer të ngjyrës së bardhë.³⁵ Në kupolën kryesore, gjendet vrima në formë të yllit me gjashtë cepa.

Në pjesën lindore të hamamit gjendet qylhani - vendi për nxehjen e ujit, i cili është nxehur me dru. Në afërsi të hamamit deri vonë (deri në vitin 2005) ishte tregu i shitjes së mallrave të ndryshme ushqimore dhe gjërave të tjera, ku tani gjendet objekti i komunës.

Si furnizohej hamami me ujë?! Në anën jugperëndimore të Kalasë së Vjetër, përkatësisht në themelin e Kalasë, gjenden dy gurë në formë të shigjetës apo në formën piramidale, që dëshmon se aty ka ekzistuar diçka.

Në këtë vend të Kalasë në një thellësi prej afro 2 metrash ekzistonte depoja e madhe e ujit. Në këtë depo uji vjen nën themelet e Kalasë. Nga ky rezervuar e deri te hamami në një gjatësi prej afro 250 metra thuhet se ishte i ndërtuar kanali me diametër rreth një metër.

Duke konsultuar burime e fotografi të ndryshme historike, të dhëna arkeologjike, si dhe duke biseduar me qytetarë të vjetër të kësaj ane, më 2003, pata shkruar se Ura e Vjetër e Gurit ka pasur 12 harqe. Në vitin 2017, disa parmak (gurë mbrojtës anësor) ishin rrënuar dhe dëmtuar. Në këto rrethana, Instituti i Kosovës për Mbrojtjen e Monumenteve (IKMM-ja) derisa po restauronte dhe konservonte ato pjesë të dëmtuar, në pjesën perëndimore të Urës, kishte zbuluar dy harqe të reja. Kështu, sot, Ura ka 11 harqe, ani pse edhe harku i 12 është në fillim të pjesës lindore të urës, dhe se kjo i takon institucioneve kredibile shkencore për ta gërmuar dhe nxjerrë mbi sipërfaqe edhe harkun e 12.

Ku qëndron pesha dhe rëndësia e zbulimit të këtyre harqeve të reja? Kjo qëndron në faktin se tashmë bie poshtë teza serbe se kinse Ura e tre vëllezërve serb “Vojnoviq” me nëntë (9) harqe. E dyta, është bazë e fort shkencore që të kërkohet largimi i saj nga propozimi i planit

³⁵ Abdullah Mulaku, *Disa të dhëna lidhur me lashtësinë e Vushtrrisë me rrethinë*, Vushtri, 2004, 60; Bedri Xhema, *Trashëgimia kulturo-historike, aktivitetet kulturore, artet, shkenca, letërsia*, në “Vushtrria - Vicianë me rrethinë”, Vushtri, 2003, 482 dhe 483.

gjithëpërfshirës të Marti Ahtisarit, në të cilën kjo urë cilësohet si “Ura e vëllezërve serb Vojnoviq”.

Në vitin 1977, një grup arkeologësh nga Shqipëria kanë hulumtuar Urën e Gurit dhe Kalanë në Vushtrri, duke vlerësuar se të dy këto monumentet janë të periudhës romake. Në librin “Vendbanimet e Kosovës”, i botuar nga ASHAK më 2018, shkruan: *Një ndër monumentet më të rëndësishme të trashëgimisë së pasur kulturore të qytetit (Vushtrrisë) është edhe Kalaja e Vjetër. E rindërtuar gjatë mesjetës, daton që nga koha antike.*

Kalaja e Vjetër, për nga konstruksioni arkitektonik, në fillim besoj se ka qenë një castrum (garnizon ushtarak) romak, e ndërtuar në shekujt II - III, ngase ka formën katrore dhe ka kullën mbrojtëse. Kjo për faktin se është e ndërtuar edhe në zemër të qytetit. Të tilla kala apo kështjella kanë qenë kastrumet romake. Tashmë e dimë se, tërmeti i vitit 518, kishte shkaktuar dëme të përmasave apokaliptike, duke rrënuar e shkatërruar shumë qytete e objekte të ndryshme në Dardani. Andaj, dëmi më i madh, si i Kalasë ashtu edhe i Urës, nga ky tërmet ka qenë tragjik. Kështu, sikurse që ishte rindërtua Ulpiana, ashtu ishin rindërtuar edhe Ura e Kalaja.

Mirëpo, me kalimin e kohës, Kalaja ka ndërruar destinacion. Ka qenë seli e pushtetit, burg, deponi e madhe ku janë grumbulluar drithëra. Nga gjysma e shekullit XIX, e deri më 1924, ka pasur kulmin. Mirëpo, në këtë vit, administrata pushtuese serbe e ka shitur në ankand, dhe që nga ajo kohë, është pa kulm. Pas Luftës së Dytë Botërore, këtu janë zhvilluar shumë aktivitete kulturore.

Hamami apo Banja Publike, është monument tipike i arkitekturës osmane, i ndërtuar apo adoptuar në gjysmën e parë të shekullit XV. Brenda saj, deri më 1986, ka qenë një mbishkrim latin në një pllakë mermeri, i shekullit të parë (I), që i kushtohet perëndisë dardane, Andit. Branisllav Nushiq, më 1902, pat shkruar se populli beson se ajo ndërtesë ka qenë Kishë, por që më vonë është bërë hamam. Disa studiues vlerësojnë se në vendin ku sot është Hamami, ka qenë një Tremë (banjë) e periudhës romake.